

Εμπειρισμός, σημασιολογία, και οντολογία^{1*}

1. Το πρόβλημα των αφηρημένων οντοτήτων

Οι εμπειριστές γενικά τρέφουν υποψίες για κάθε είδος αφηρημένων οντοτήτων, όπως είναι, λ.χ., οι ιδιότητες, οι τάξεις, οι σχέσεις, οι αριθμοί, οι αποφάνσεις κ.λπ. Δείχνουν συνήθως περισσότερη συμπάθεια προς τους νομιναλιστές παρά προς τους ρεαλιστές (με την μεσαιωνική σημασία). Προσπαθούν να αποφύγουν, όσο αυτό είναι δυνατόν, οποιαδήποτε αναφορά σε αφηρημένες οντότητες και περιορίζονται σε αυτό που συχνά καλείται νομιναλιστική γλώσσα, δηλαδή μια γλώσσα που δεν περιέχει τέτοιες αναφορές. Αλλά κάτι τέτοιο, μέσα σε ορισμένα επιστημονικά πλαίσια, δεν φαίνεται ότι μπορεί να αποφευχθεί τόσο εύκολα. Στην περίπτωση των μαθηματικών, μερικοί εμπειριστές προσπαθούν να βρουν διέξοδο πραγματευόμενοι ολόκληρη τη μαθηματική περιοχή ως έναν απλό λογισμό, ένα τυπικό σύστημα για το οποίο δεν δίδεται ή δεν μπορεί να δοθεί καμία ερμηνεία. Έτσι, αυτοί λένε πως ο μαθηματικός δεν μιλάει για αριθμούς, συναρτήσεις και άπειρες τάξεις αλλά απλώς και μόνον για σύμβολα χωρίς νόημα και τύπους που διέπονται από καθορισμένους

* Η εργασία αυτή του Rudolf Carnap, της οποίας ο πρωτότυπος τίτλος είναι «Empiricism, Semantics, and Ontology», δημοσιεύθηκε στη *Revue Internationale de Philosophie* 4 (1950), 20-40, και ανατυπώθηκε έκτοτε σε βιβλία του συγγραφέα και σε πολλές συλλογές φιλοσοφικών κειμένων. Η μορφή που μεταφράζουμε απαιτά στο βιβλίο του συγγραφέα *Meaning and Necessity* («Νόημα και αναγκαιότητα», 1947), The University of Chicago Press 1988, σ. 205-221. Η μετάφραση έγινε από τον Γιώργο Ρουσόπουλο.

1. Έκανα μερικές αλλαγές στις διατυπώσεις εδώ, με αποτέλεσμα ο όρος «πλαίσιο» να χρησιμοποιείται τώρα μόνον για το σύστημα των γλωσσικών εκφράσεων και όχι για το σύστημα των υπό συζήτηση οντοτήτων.

κανόνες. Στη φυσική είναι δυσκολότερο να αποφύγουμε τις ύποπτες οντότητες, διότι η γλώσσα της φυσικής χρησιμεύει στη μετάδοση πληροφοριών και προβλέψεων, και έτσι δεν μπορεί να ληφθεί ως απλός λογισμός. Ένας φυσικός που τρέφει υποψίες ενάντια στις αφηρημένες οντότητες ίσως προσπαθήσει να εμφανίσει ένα μέρος της φυσικής ως μη ερμηνευμένο ή ως μη ερμηνευόμενη θεωρία (uninterpreted, uninterpretable)– δηλαδή το μέρος εκείνο που εκλαμβάνει τους πραγματικούς αριθμούς ως χωρο-χρονικές συντεταγμένες ή ως τιμές των φυσικών μεγεθών, συναρτήσεων, ορίων κ.λπ. Είναι επίσης πιθανό να μιλήσει για αυτές τις οντότητες όπως όλοι μας, αλλά με ένα δυσάρεστο συναίσθημα, όπως ένας άνθρωπος ο οποίος στην καθημερινή του ζωή ανησυχεί για ένα σωρό πράγματα που δεν βρίσκονται σε συμφωνία με τις υψηλές ηθικές αρχές τις οποίες διακηρύσσει τις Κυριακές. Τελευταία, το πρόβλημα των αφηρημένων οντοτήτων επανήλθε στο προσκήνιο σε συνδυασμό με τη σημασιολογία, τη θεωρία του νοήματος και την αλήθεια. Μερικοί σημασιολόγοι λένε πως ορισμένες εκφράσεις υποδηλώνουν κάποιες οντότητες και ανάμεσα σε αυτές περιλαμβάνονται όχι μόνον συγκεκριμένα υλικά αντικείμενα αλλά και αφηρημένες οντότητες, λ.χ. ιδιότητες που υποδηλώνονται με κατηγορήματα και αποφάνσεις που υποδηλώνονται με (γραμματικές) προτάσεις.² Άλλοι πάλι διατυπώνουν σφοδρές αντιρρήσεις σε αυτήν τη διαδικασία διότι έτσι παραβιάζονται αρχές του εμπειρισμού και με τον τρόπο αυτό οδηγούμαστε πάλι προς μια μεταφυσική οντολογία πλατωνικού τύπου.

Στόχος του παρόντος άρθρου είναι να αποσαφηνιστεί αυτό το αμφιλεγόμενο ζήτημα. Η φύση και οι συνέπειες της αποδοχής μιας γλώσσας που αναφέρεται σε αφηρημένες οντότητες θα εξεταστούν πρώτα με γενικό τρόπο. Θα δείξουμε ότι η χρήση μιας τέτοιας γλώσσας δεν συνεπάγεται αποδοχή μιας πλατωνικής οντολογίας, αλλά είναι εντελώς συμβατή με τον εμπειρισμό και την αυστηρή επιστημονική σκέψη. Κατόπιν, εξετάζουμε το ειδικό ερώτημα του ρόλου που παίζουν οι αφηρημένες οντότητες στη σημασιολογία. Ελπίζουμε ότι η αποσαφήνιση του ζητήματος θα είναι χρήσιμη σε όσους δέχονται τις αφηρημένες οντότητες στο έργο τους στους τομείς των μαθηματικών, της φυσικής, της σημασιολογίας ή οπουδήποτε αλλού. Ίσως μάλιστα τους βοηθήσει να ξεπεράσουν τους νομιναλιστικούς τους ενδοιασμούς.

2. Οι όροι «sentence» και «statement» χρησιμοποιούνται ως συνώνυμα των δηλωτικών προτάσεων.

2. Γλωσσικά πλαίσια

Υπάρχουν ιδιότητες, τάξεις, αριθμοί, αποφάνσεις; Για να κατανοήσουμε καλύτερα τη φύση αυτών και άλλων συναφών προβλημάτων, είναι αναγκαίο, πέρα από οτιδήποτε άλλο, να αναγνωρίσουμε μια θεμελιώδη διάκριση ανάμεσα σε δύο είδη ερωτημάτων που αφορούν την ύπαρξη (reality) οντοτήτων. Αν κάποιος επιθυμεί να μιλήσει στη γλώσσα του για ένα νέο είδος οντοτήτων, πρέπει τότε να εισαγάγει έναν νέο τρόπο ομιλίας που διέπεται από νέους κανόνες. Θα ονομάσουμε αυτήν τη διαδικασία κατασκευή ενός γλωσσικού πλαίσιου για τις νέες οντότητες. Και τώρα πρέπει να διακρίνουμε δύο είδη ερωτημάτων που αφορούν την ύπαρξη: πρώτον, ερωτήματα υπάρξεως ορισμένων οντοτήτων νέου είδους μέσα στο πλαίσιο. Αυτά τα ερωτήματα τα ονομάζουμε εσωτερικά. Και, δεύτερον, ερωτήματα που αφορούν την ύπαρξη ή αντικειμενικότητα του ουστήματος οντοτήτων ως ολότητας και αυτά τα ονομάζουμε εξωτερικά. Τα εσωτερικά ερωτήματα και οι πιθανές απαντήσεις σε αυτά διατυπώνονται με τη βοήθεια νέων μορφών έκφρασης. Οι απαντήσεις είναι δυνατόν να βρεθούν είτε μέσω καθάρων λογικών μεθόδων είτε μέσω εμπειρικών μεθόδων, ανάλογα με το αν το πλαίσιο είναι λογικό ή εμπειρικό (factual). Τα εξωτερικά ερωτήματα είναι προβληματικού χαρακτήρα και απαιτούν προσεκτικότερη εξέταση.

Ο κόσμος των πραγμάτων. Ας εξετάσουμε ένα παράδειγμα απλούστατου τύπου οντοτήτων που μεταχειριζόμαστε στην καθημερινή γλώσσα: το χωρο-χρονικά διατεταγμένο σύστημα των παρατηρούμενων πραγμάτων και συμβάντων. Αν δεχθούμε τη γλώσσα των πραγμάτων μαζί με το πλαίσιο για αυτά, μπορούμε να διατυπώσουμε ερωτήσεις και να δώσουμε απαντήσεις: λ.χ. «Υπάρχει ένα κομμάτι άσπρο χαρτί στο γραφείο μου;» «Έζησε πραγματικά ο βασιλιάς Αρθούρος;» «Οι μονόκεροι και οι κένταυροι είναι πραγματικά ή φανταστικά όντα;», κ.ο.κ. Σε αυτά τα ερωτήματα θα δοθούν απαντήσεις με εμπειρικές έρευνες. Τα αποτελέσματα των παρατηρήσεων θα εκτιμηθούν σύμφωνα με ορισμένους κανόνες, δηλαδή ανάλογα με το αν αποτελούν μαρτυρία υπέρ ή εναντίον κάποιων απαντήσεων. (Η διαδικασία αποτίμησης αποτελεί συνήθως ζήτημα ρουτίνας, όχι σκόπιμη ορθολογική διαδικασία. Αλλά είναι δυνατόν, σε μια ορθολογική ανασυγκρότηση, να δώσουμε σαφείς κανόνες για την αποτίμηση. Αυτό θα ήταν ένα από τα κύρια εγχειρήματα μιας καθαρής γνωσιοθεωρίας – σε αντιδιαστολή προς μια ψυχολογική γνωσιοθεωρία). Η έννοια της ύπαρξης που εμφανίζεται στα εσωτερικά ερωτήματα είναι εμπειρική, επιστημονική, μη μεταφυσική έννοια. Το να αναγνωρίσουμε κάτι ως πραγματικό αντικείμενο ή συμβάν σημαίνει να μπορέσουμε να το ενσωματώσουμε στο σύστημα των πραγμάτων σε μια καθορισμένη χωρο-χρονική θέση έτσι, ώστε

να ταιριάζει με τα άλλα πράγματα που αναγνωρίζουμε ως τέτοια, σύμφωνα με τους κανόνες του πλαισίου.

Από τα ερωτήματα αυτά πρέπει να διακρίνουμε το εξωτερικό ερώτημα που αφορά την ύπαρξη (reality) του ίδιου του κόσμου των πραγμάτων. Σε αντιδιαστολή με τα εσωτερικά ερωτήματα, αυτό το ερώτημα δεν τίθεται από τον μέσο άνθρωπο ούτε από τον επιστήμονα, αλλά μόνον από τον φιλόσοφο. Οι ρεαλιστές απαντούν καταφατικά, οι υποκειμενικοί ιδεαλιστές αρνητικά και έτσι η διαμάχη συνεχίζεται για αιώνες τώρα χωρίς να επιλύεται. Και δεν μπορεί να επιλυθεί διότι διατυπώνεται λανθασμένα. Κάτι που είναι πραγματικό, με την επιστημονική έννοια, σημαίνει ότι είναι στοιχείο του συστήματος· έτσι, η έννοια αυτή δεν μπορεί να εφαρμοστεί στο ίδιο το σύστημα. Εκείνοι που θέτουν το ερώτημα της ύπαρξης του ίδιου του κόσμου των πραγμάτων έχουν ίσως στον νου τους όχι ένα θεωρητικό ερώτημα, όπως φαίνεται από τον τρόπο διατύπωσής του, αλλά μάλλον ένα πρακτικό ερώτημα που αφορά την επιλογή της δομής της γλώσσας μας. Πρέπει να επιλέξουμε αν θα δεχθούμε, και αν θα χρησιμοποιήσουμε, τις μορφές έκφρασης στο υπό συζήτηση πλαίσιο.

Στην περίπτωση αυτού του συγκεκριμένου παραδείγματος δεν υπάρχει συνήθως καμία σκόπιμη επιλογή, διότι όλοι μας έχουμε αποδεχθεί τη γλώσσα των πραγμάτων από πολύ νωρίς στη ζωή μας. Αλλά μπορούμε να το θεωρήσουμε ως ζήτημα επιλογής με την εξής σημασία: είμαστε ελεύθεροι είτε να συνεχίσουμε είτε να παύσουμε να χρησιμοποιούμε αυτήν τη γλώσσα· στη δεύτερη περίπτωση, θα περιοριζόμασταν σε μια γλώσσα των αισθητηριακών δεδομένων και άλλων «φαινομενικών» οντοτήτων ή θα κατασκευάζαμε μια άλλη γλώσσα των πραγμάτων με διαφορετική δομή ή, τελικά, θα σταματούσαμε να μιλούμε εντελώς. Αν κάποιος αποφασίσει να δεχθεί τη γλώσσα των πραγμάτων, τότε δεν υπάρχει καμία αντίρρηση εναντίον του επειδή δέχεται τον κόσμο των πραγμάτων. Αλλά αυτό δεν πρέπει να ερμηνευθεί σαν να σημαίνει ότι πιστεύει στην ύπαρξη του κόσμου των πραγμάτων· δεν υπάρχει καμία τέτοια πίστη, βεβαίωση ή υπόθεση, διότι δεν πρόκειται για θεωρητικό ερώτημα. Το να δεχθούμε τον κόσμο των πραγμάτων δεν σημαίνει τίποτε περισσότερο από το να δεχθούμε μια ορισμένη μορφή γλώσσας, με άλλες λέξεις να δεχθούμε κανόνες σχηματισμού προτάσεων και κανόνες ελέγχου, αποδοχής ή απόρριψης των προτάσεων. Η αποδοχή του κόσμου των πραγμάτων οδηγεί επίσης, με βάση τις ανωτέρω παρατηρήσεις, στην αποδοχή, πίστη και βεβαίωση κάποιων προτάσεων. Αλλά η θέση για την ύπαρξη του κόσμου των πραγμάτων δεν μπορεί να διατυπωθεί στη γλώσσα των πραγμάτων ή, απ' ό,τι φαίνεται, σ' οποιαδήποτε άλλη θεωρητική γλώσσα.

Η απόφαση να δεχθούμε τη γλώσσα των πραγμάτων, μολοντί η ίδια δεν είναι γνωστικής φύσεως, θα επηρεαζόταν παρ' όλα αυτά από τη θεωρητική

γνώση, ακριβώς όπως οποιαδήποτε άλλη σκόπιμη απόφασή μας που αφορά την αποδοχή γλωσσικών ή άλλων κανόνων. Ο σκοπός για τον οποίο πρόκειται να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα, λ.χ., ο σκοπός της μετάδοσης γνώσης που αφορά τον κόσμο, θα καθορίζει ποιοι παράγοντες σχετίζονται με την απόφαση. Η αποτελεσματικότητα, γονιμότητα και απλότητα της χρήσης της γλώσσας των πραγμάτων μπορεί να είναι ένας από αυτούς τους παράγοντες. Και τα ερωτήματα που αφορούν αυτές τις ποιότητες είναι πραγματικά θεωρητικής φύσεως. Αλλά αυτά τα ερωτήματα δεν ταυτίζονται με το ερώτημα του ρεαλισμού. Δεν είναι ερωτήματα του τύπου «ναι» ή «όχι» αλλά ερωτήματα βαθμού. Η γλώσσα των πραγμάτων στη συνήθη μορφή λειτουργεί πραγματικά με υψηλό βαθμό αποτελεσματικότητας για τους περισσότερους σκοπούς της καθημερινής ζωής. Πρόκειται για γεγονός που βασίζεται στο περιεχόμενο των εμπειριών μας. Αλλά θα ήταν λάθος να περιγράψουμε την κατάσταση αυτή λέγοντας: «Το γεγονός ότι η γλώσσα των πραγμάτων είναι αποτελεσματική αποτελεί μαρτυρία που επιβεβαιώνει την ύπαρξη του κόσμου των πραγμάτων». Θα ήταν καλύτερα να πούμε: «Αυτό το γεγονός μάς υποδεικνύει να δεχθούμε τη γλώσσα των πραγμάτων».

Το σύστημα των αριθμών. Ως παράδειγμα συστήματος λογικής μάλλον παρά εμπειρικής φύσεως ας λάβουμε το σύστημα των φυσικών αριθμών. Το πλαίσιο αυτού του συστήματος κατασκευάζεται με την εισαγωγή στη γλώσσα νέων εκφράσεων, με κατάλληλους κανόνες: εισάγουμε (1) αριθμητικά, λ.χ. «πέντε», και προτάσεις λ.χ. «υπάρχουν πέντε βιβλία στο τραπέζι»· (2) τον γενικό όρο «αριθμός» για τις νέες οντότητες, και προτάσεις, λ.χ. «το πέντε είναι αριθμός»· (3) εκφράσεις για τις ιδιότητες των αριθμών (λ.χ. «περιττός», «πρώτος»), σχέσεις (λ.χ. «μεγαλύτερος από») και συναρτήσεις (λ.χ. «και») και προτάσεις (λ.χ. «δύο και τρία κάνουν πέντε»)· (4) αριθμητικές μεταβλητές (« m », « n », κ.λπ. και ποσοδείκτες για καθολικές προτάσεις («για κάθε n ...») και υπαρκτικές προτάσεις («υπάρχει n τέτοιο, ώστε...») μαζί με τους συνήθεις κανόνες παραγωγής.

Εδώ πάλι υπάρχουν εσωτερικά ερωτήματα, λ.χ. «υπάρχει πρώτος αριθμός μεγαλύτερος από το εκατό;». Εδώ, όμως, οι απαντήσεις δεν θα προκύψουν με τη βοήθεια εμπειρικών ερευνών αλλά μάλλον με τη βοήθεια λογικών αναλύσεων που βασίζονται στους κανόνες οι οποίοι αφορούν τις νέες εκφράσεις. Συνεπώς, εδώ οι απαντήσεις είναι αναλυτικές, δηλαδή λογικά αληθείς προτάσεις.

Ποια είναι τώρα η φύση του φιλοσοφικού ερωτήματος που αφορά την ύπαρξη ή την πραγματικότητα των αριθμών; Κατ' αρχάς, υπάρχει το εσωτερικό ερώτημα το οποίο, μαζί με την καταφατική απάντηση, μπορεί να διατυπωθεί με νέους όρους: «Υπάρχουν αριθμοί» ή, πιο ρητά, «Υπάρχει ένα n τέτοιο,

ώστε το n να είναι αριθμός». Αυτή η πρόταση συνάγεται από την αναλυτική πρόταση «το πέντε είναι αριθμός» και, συνεπώς, είναι και η ίδια αναλυτική. Επί πλέον είναι μάλλον τετριμμένη – σε αντιδιαστολή με την πρόταση «Υπάρχει πρώτος αριθμός μεγαλύτερος από το ένα εκατομμύριο», η οποία είναι επίσης αναλυτική αλλά κάθε άλλο παρά τετριμμένη πρόταση – διότι δεν λέει τίποτε περισσότερο από το ότι το νέο σύστημα δεν είναι κενό· τούτο όμως φαίνεται αμέσως από τον κανόνα που καθορίζει ότι λέξεις σαν το «πέντε» μπορούν να αντικαταστήσουν τις νέες μεταβλητές. Συνεπώς, κανείς από αυτούς που εννοούσε την ερώτηση «Υπάρχουν αριθμοί;» με την εσωτερική σημασία δεν θα την βεβαίωνε ή και δεν θα επιχειρούσε σοβαρά να απαντήσει αρνητικά. Είναι λοιπόν εύλογο να υποθέσουμε ότι οι φιλόσοφοι εκείνοι που χειρίζονται το ερώτημα της ύπαρξης των αριθμών ως σοβαρό φιλοσοφικό ερώτημα και καταγίνονται με μακροσκελή επιχειρήματα προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση δεν έχουν στον νου τους το εσωτερικό ερώτημα. Πραγματικά, εάν τους ρωτούσαμε: «Εννοείτε το ερώτημα αν το θεωρητικό πλαίσιο των αριθμών, αφού το δεχόμαστε, θα βρισκόταν ότι είναι κενό ή όχι;», ίσως να απαντούσαν: «Καθόλου· εννοούμε το ερώτημα που προηγείται της αποδοχής του θεωρητικού πλαισίου». Ίσως επιχειρούσαν να εξηγήσουν τί εννοούν λέγοντας πως πρόκειται για ερώτημα που αφορά το οντολογικό καθεστώς (status) των αριθμών· δηλαδή το ερώτημα είναι αν οι αριθμοί έχουν κάποιο μεταφυσικό χαρακτηριστικό που ονομάζεται ύπαρξη (reality) (αλλά ένα είδος ιδεατής ύπαρξης, διαφορετικής από την υλική ύπαρξη του κόσμου των πραγμάτων) ή ύπαρξη (subsistence) ή υπόσταση (status) «ανεξάρτητων οντοτήτων». Δυστυχώς, οι φιλόσοφοι αυτοί δεν διατύπωσαν ως τώρα το ερώτημα με τη βοήθεια της συνήθους επιστημονικής γλώσσας. Συνεπώς, η απόφασή μας πρέπει να είναι ότι δεν μπόρεσαν να δώσουν στο εξωτερικό ερώτημα και στις πιθανές απαντήσεις γνωστικό περιεχόμενο. Αν δεν δώσουν και μέχρι να να δώσουν μια σαφή γνωστική ερμηνεία, εμείς δικαιολογούμε να υποψιαζόμαστε ότι το ερώτημά τους είναι ψευδοερώτημα, δηλαδή ένα ερώτημα που συγκαλύπτει ένα θεωρητικό ερώτημα, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι θεωρητικό· στην παρούσα περίπτωση πρόκειται για το πρακτικό πρόβλημα αν θα ενσωματώσουμε στη γλώσσα τις νέες γλωσσικές μορφές που συγκροτούν το πλαίσιο των αριθμών.

Το σύστημα των αποφάνσεων. Εισάγονται νέες μεταβλητές « p », « q », κ.λπ., σύμφωνα με τον κανόνα: κάθε (δηλωτική) γραμματική πρόταση μπορεί να αντικατασταθεί από μια τέτοια μεταβλητή· στις γραμματικές αυτές προτάσεις περιλαμβάνονται επίσης, πέρα από τις προτάσεις της γλώσσας των πραγμάτων, όλες οι γενικές προτάσεις με μεταβλητές οποιουδήποτε είδους που τυχόν εισήχθησαν στη γλώσσα. Εισάγεται επίσης ο γενικός όρος «απόφαση».

Το « $H p$ είναι απόφανση» μπορεί να οριστεί με τη βοήθεια του τύπου « p ή όχι p » (ή με τη βοήθεια οποιασδήποτε άλλης προτασιακής μορφής που παράγει αναλυτικές μόνον προτάσεις.) Συνεπώς, κάθε γραμματική πρόταση του τύπου «... είναι απόφανση» (όπου στο κενό βάζουμε οποιαδήποτε πρόταση) είναι αναλυτική. Αυτό ισχύει, λόγου χάρη, για την πρόταση:

(α) Το Σικάγο είναι μεγάλη πόλη είναι απόφανση.

(Εδώ αδιαφορούμε για το γεγονός ότι, σύμφωνα με τους κανόνες της γραμματικής, το υποκείμενο μιας άλλης πρότασης απαιτείται να είναι όχι απλώς πρόταση αλλά μια ειδική πρόταση. Συνεπώς, αντί τής (α) θα έπρεπε να πούμε: «Ότι το Σικάγο είναι μεγάλη πόλη είναι απόφανση»). Εισάγονται επίσης κατηγορήματα των οποίων τα ορίσματα είναι προτάσεις· αυτά μπορεί να είναι εκτασιακά (δηλαδή οι συνήθεις συναρτήσεις αλήθειας) είτε όχι (λ.χ. τροπικά κατηγορήματα: «δυνατόν», «αναγκαίο» κ.λπ.). Με τη βοήθεια των νέων μεταβλητών σχηματίζονται νέες προτάσεις, λ.χ.:

(β) Για κάθε p , p ή όχι p ,

(γ) Υπάρχει p τέτοιο, ώστε p δεν είναι αναγκαίο και όχι p δεν είναι αναγκαίο,

(δ) Υπάρχει p τέτοιο, ώστε p είναι απόφανση.

Οι (γ), (δ) είναι εσωτερικές βεβαιώσεις υπάρξεως. Η δήλωση «υπάρχουν αποφάνσεις» μπορεί να νοηθεί με τη σημασία τής (δ)· στην περίπτωση αυτή είναι αναλυτική και μάλιστα τετριμμένη (αφού συνάγεται από την (α)). Εάν όμως η δήλωση νοηθεί ως εξωτερικό ερώτημα, τότε δεν έχει γνωστικό περιεχόμενο.

Έχει σημασία να προσέξουμε ότι το σύστημα των κανόνων των γλωσσικών εκφράσεων του προτασιακού πλαισίου (του οποίου σκιαγραφήσαμε εδώ μερικούς κανόνες) επαρκεί για την εισαγωγή του πλαισίου. Οποιαδήποτε περαιτέρω εξήγηση ως προς τη φύση των αποφάνσεων (δηλαδή τα στοιχεία του συστήματος, οι τιμές των μεταβλητών « p », « q », κ.λπ.) δεν είναι θεωρητικές αναγκαία, διότι, αν είναι ορθή, συνάγεται από τους κανόνες. Λόγου χάρη, είναι οι αποφάνσεις νοητικά συμβάντα (λ.χ. στη θεωρία του Russell); Μια ματιά στους κανόνες δείχνει ότι δεν είναι, διότι ειδάλλως οι υπαρκτικές προτάσεις θα είχαν την μορφή: «Αν η νοητική κατάσταση του υπό εξέταση ατόμου ικανοποιεί τις τάδε συνθήκες, τότε υπάρχει p τέτοιο, ώστε ...». Το γεγονός ότι στις υπαρκτικές προτάσεις ((γ), (δ)) δεν υπάρχει καμία αναφορά στις νοητικές συνθήκες δείχνει ότι οι αποφάνσεις δεν είναι νοητικές οντότητες. Επί πλέον, μια πρόταση υπάρξεως γλωσσικών οντοτήτων (λ.χ. εκφράσεις, τάξεις εκφράσεων

κ.λπ.) πρέπει να περιέχει μια αναφορά σε κάποια γλώσσα. Το γεγονός ότι αυτό δεν συμβαίνει με τις υπαρκτικές προτάσεις δείχνει ότι οι αποφάνσεις δεν είναι γλωσσικές οντότητες. Το γεγονός ότι στις προτάσεις αυτές δεν υπάρχει καμία αναφορά σε ένα υποκείμενο (παρατηρητή, υποκείμενο που γνωρίζει) (κάτι του είδους «υπάρχει p που είναι αναγκαίο για τον κύριο X ») δείχνει ότι οι αποφάνσεις –και οι ιδιότητές τους, λ.χ. αναγκαιότητα κ.λπ.– δεν είναι υποκειμενικές. Μολονότι, αν μιλήσουμε αυστηρά, τέτοιοι ή παρόμοιοι χαρακτηρισμοί δεν είναι αναγκαίοι, στην πράξη μπορούν να είναι χρήσιμοι. Αν πάντως δοθούν, πρέπει να γίνουν κατανοητοί όχι ως συστατικά μέρη του συστήματος, αλλά απλώς ως περιθωριακές σημειώσεις που αποσκοπούν να δώσουν στους αναγνώστες χρήσιμες νύξεις ή βολικές εικόνες που θα τους διευκολύνουν καλύτερα από τους κανόνες του συστήματος να μάθουν τη χρήση των εκφράσεων. Μια τέτοια επεξήγηση θα ήταν παρόμοια με εξωσυστηματικές επεξηγήσεις που ο φυσικός δίνει σε έναν αρχάριο. Θα μπορούσε να του πει, λόγου χάρη, να φανταστεί τα άτομα ενός αερίου σαν μικρές μπάλες που κινούνται με πολύ μεγάλη ταχύτητα, ή να φανταστεί το ηλεκτρομαγνητικό πεδίο και τις ταλαντώσεις του σαν ελαστικές δονήσεις και πιέσεις στον αιθέρα. Στην πραγματικότητα όμως, ό,τι μπορούμε να πούμε με ακρίβεια για τα άτομα ή για το πεδίο περιέχεται έμμεσα στους φυσικούς νόμους της θεωρίας μας.^{3'}

3. Στο βιβλίο μου *Meaning and Necessity «Νόημα και Αναγκαιότητα»*, University of Chicago Press, 1947 (δευτέρα έκδοση 1988) ανέπτυξα μια σημασιολογική μέθοδο η οποία θεωρεί τις αποφάνσεις ως οντότητες που υποδηλώνονται από γραμματικές προτάσεις (πιο συγκεκριμένα, ως σημασίες των προτάσεων). Για να διευκολύνω την κατανόηση της συστηματικής ανάπτυξης, προσέθεσα μερικές άτυπες, εξωσυστηματικές εξηγήσεις για τη φύση των αποφάνσεων. Είπα ότι ο όρος «απόφανση» («proposition») «δεν χρησιμοποιείται ως γλωσσική έκφραση ούτε ως υποκειμενικό νοητικό συμβάν αλλά μάλλον ως κάτι αντικειμενικό το οποίο μπορεί να έχει παραδείγματα στη φύση... Εφαρμόζουμε τον όρο “απόφανση” σε όλες τις οντότητες ορισμένου λογικού τύπου, δηλαδή σε εκείνες που εκφράζονται με δηλωτικές προτάσεις σε μια γλώσσα» (σ. 27). Μετά από λεπτομερειακή πραγμάτευση για τη σχέση μεταξύ αποφάνσεων και πραγματικότητας, προσέθεσα: «Σκοπός των προηγούμενων επεξηγήσεων ήταν να διευκολυνθεί η κατανόηση της ιδέας που έχουμε για τις αποφάνσεις. Εάν όμως κάποιος αναγνώστης βρει αυτές τις εξηγήσεις γριφώδεις μάλλον παρά επεξηγηματικές, ή ακόμη και απαράδεκτες, μπορεί να τις παραβλέψει εντελώς» (σ. 31). (Δηλαδή, ας παραβλέψει αυτές τις εξωσυστηματικές επεξηγήσεις, όχι ολόκληρη τη θεωρία των αποφάνσεων ως σημασιών των γραμματικών προτάσεων, όπως κατάλαβε ένας κριτικός). Παρ' όλη την προειδοποίηση, φαίνεται πως μερικοί αναγνώστες που θεώρησαν τις επεξηγήσεις γριφώδεις δεν τις παρέβλεψαν, αλλά νόμισαν ότι, προβάλλοντας αντιρρήσεις εναντίον τους, θα μπορούσαν να ανασκευάσουν τη θεωρία. Αυτή η διαδικασία είναι ανάλογη με εκείνη μερικών ανθρώπων οι οποίοι, επικρίνοντας (σωστά) τη θεωρία για τον αιθέρα ή άλλες θεωρίες της

Το σύστημα των ιδιοτήτων των πραγμάτων. Η γλώσσα των πραγμάτων περιέχει λέξεις, λ.χ. «κόκκινο», «σκληρό», «πέτρα», «σπίτι», κ.λπ., λέξεις που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή της συγκρότησης των πραγμάτων. Τώρα μπορούμε να εισαγάγουμε νέες μεταβλητές, λ.χ. « f », « g » κ.λπ. που αντικαθιστούν αυτές τις λέξεις, καθώς και τον γενικό όρο «ιδιότητα». Εισάγονται νέοι κανόνες που επιτρέπουν τον σχηματισμό προτάσεων, λ.χ. «το κόκκινο είναι ιδιότητα», «το κόκκινο είναι χρώμα», «αυτά τα δύο κομμάτια χαρτί έχουν τουλάχιστον ένα χρώμα κοινό» (δηλαδή «υπάρχει ένα f που είναι χρώμα, και ...»). Η τελευταία πρόταση είναι εσωτερική βεβαίωση. Είναι εμπειρικής, πραγματικής φύσεως. Όμως η εξωτερική πρόταση, η φιλοσοφική διατύπωση της ύπαρξης των ιδιοτήτων –που είναι ειδική περίπτωση του δόγματος της υπάρξεως των καθολικών οντοτήτων– δεν έχει κανένα γνωστικό περιεχόμενο.

Το σύστημα των ακεραίων και ρητών αριθμών. Σε μια γλώσσα που περιέχει το πλαίσιο των φυσικών αριθμών μπορούμε να εισαγάγουμε πρώτα τους (θετικούς και αρνητικούς) ακεραίους ως σχέσεις μεταξύ φυσικών αριθμών και κατόπιν τους ρητούς αριθμούς ως σχέσεις μεταξύ ακεραίων. Αυτό σημαίνει ότι εισάγουμε νέους τύπους μεταβλητών, εκφράσεις που τις αντικαθιστούν, και τους γενικούς όρους «ακέραιος» και «ρητός αριθμός».

Το σύστημα των πραγματικών αριθμών. Βάσει των ρητών αριθμών εισάγονται οι πραγματικοί αριθμοί ως τάξεις ειδικού τύπου (τμήματα) ρητών αριθμών (σύμφωνα με τη μέθοδο που ανέπτυξε ο Dedekind και ο Frege). Εδώ επίσης εισάγεται νέος τύπος μεταβλητών, εκφράσεις που αντικαθιστούν αυτές τις λέξεις (λ.χ. « $\sqrt{2}$ »), και ο γενικός όρος «πραγματικός αριθμός».

Το χωρο-χρονικό σύστημα συντεταγμένων της φυσικής. Οι νέες οντότητες είναι τα χωρο-χρονικά σημεία. Το καθένα από αυτά είναι μια διατεταγμένη τετράδα τεσσάρων πραγματικών αριθμών, που ονομάζονται συντεταγμένες, με τρεις χωρικές συντεταγμένες και μία χρονική. Η φυσική κατάσταση ενός χωρο-χρονικού σημείου ή μιας περιοχής περιγράφεται με τη βοήθεια ποιοτικών κατηγορημάτων (λ.χ. «θερμός»), ή με την απόδοση αριθμών ως τιμών φυσικών μεγεθών (λ.χ. μάζας, θερμοκρασίας κ.λπ.). Το βήμα από τον κόσμο των πραγμάτων (ο οποίος δεν περιέχει χωρο-χρονικά σημεία αλλά μόνον αντικείμενα

φυσικής, νόμισαν πως την είχαν ανασκευάσει. Ίσως η πραγμάτευση στο παρόν άρθρο διαφωτίσει τον ρόλο του συστήματος των γλωσσικών κανόνων για την εισαγωγή ενός πλαισίου οντοτήτων, αφ' ενός, και των εξω-συστηματικών επεξηγήσεων για τη φύση των οντοτήτων, αφ' ετέρου.

που καταλαμβάνουν έκταση με χωρικές και χρονικές σχέσεις μεταξύ τους) στο φυσικό σύστημα συντεταγμένων είναι ζήτημα δικής μας απόφασης. Ορισμένες επιλογές μας, μολονότι δεν είναι ζήτημα θεωρητικό, υποδεικνύονται από τη θεωρητική γνώση – λογική ή εμπειρική. Παραδείγματος χάριν, η επιλογή των πραγματικών αριθμών αντί των ρητών ή των ακεραίων ως συντεταγμένων δεν καθορίζεται τόσο από τα γεγονότα της εμπειρίας όσο από την απαίτηση για μαθηματική απλότητα. Αν περιοριζόμασταν στις ρητές συντεταγμένες, τούτο δεν θα βρισκόταν σε σύγκρουση με την εμπειρική γνώση που έχουμε, διότι το αποτέλεσμα οποιασδήποτε μέτρησης είναι ρητός αριθμός. Αυτό όμως, θα εμπόδιζε τη χρησιμοποίηση της συνήθους γεωμετρίας (που λέει λ.χ. ότι η διαγώνιος τετραγώνου με πλευρά 1 είναι ίση με $\sqrt{2}$) και θα οδηγούσε σε μεγάλες περιπλοκές. Από την άλλη πλευρά, η απόφασή μας να χρησιμοποιήσουμε τρεις αντί για δύο ή τέσσερις χωρικές συντεταγμένες επιβάλλεται – αλλά όχι αναγκαστικά – από τα αποτελέσματα των συνήθων παρατηρήσεων. Αν ορισμένα γεγονότα που παρατηρήθηκαν σε πνευματιστική συγκέντρωση, λ.χ. μια μπάλα που βγαίνει έξω από ένα κλειστό κουτί, επιβεβαιώνονταν πέρα από κάθε λογική αμφιβολία, τότε θα ήταν ίσως σκόπιμο να χρησιμοποιήσουμε τέσσερις χωρικές συντεταγμένες. Τα εσωτερικά ερωτήματα εδώ είναι, εν γένει, εμπειρικά ερωτήματα στα οποία πρέπει να δοθούν απαντήσεις μέσω εμπειρικών ερευνών. Από την άλλη πλευρά, τα εξωτερικά ερωτήματα που αφορούν την πραγματικότητα του φυσικού χώρου και του φυσικού χρόνου είναι ψευδο-ερωτήματα. Ένα ερώτημα σαν το «Υπάρχουν πραγματικά χωρο-χρονικά σημεία;» είναι αμφίσημο. Μπορεί να νοηθεί ως εσωτερικό ερώτημα· οπότε η καταφατική απάντηση είναι αναλυτική και τετριμμένη. Ή μπορεί να νοηθεί ως εξωτερικό ερώτημα: «Θα εισαγάγουμε το τάδε είδος μορφών στη γλώσσα μας;»· στην περίπτωση αυτή, το ερώτημα δεν είναι θεωρητικό αλλά πρακτικό, είναι ζήτημα επιλογής μάλλον παρά βεβαίωσης, οπότε η προτεινόμενη διατύπωση θα ήταν παραπλανητική. Ή, τελικά, μπορεί να νοηθεί με την ακόλουθη σημασία: «Είναι οι εμπειρίες μας τέτοιες ώστε η χρησιμοποίηση των υπό συζήτηση γλωσσικών μορφών να είναι σκόπιμη και γόνιμη;». Αυτό είναι ένα θεωρητικό ερώτημα πραγματικής, εμπειρικής φύσεως. Αλλά είναι ζήτημα βαθμού· συνεπώς, η διατύπωση «Υπάρχουν πραγματικά χωρο-χρονικά σημεία ή όχι;» θα ήταν ανεπαρκής.

3. *Τί σημαίνει η αποδοχή οντοτήτων ενός ορισμένου τύπου;*

Ας ανακεφαλαιώσουμε τώρα τα ουσιώδη χαρακτηριστικά που εμφανίζονται στην περίπτωση εισαγωγής νέων οντοτήτων και τα οποία είναι κοινά στα διάφορα παραδείγματα που εκθέσαμε προηγουμένως.

Η αποδοχή νέου είδους οντοτήτων παριστάνεται στη γλώσσα με την εισαγωγή ενός πλαισίου με εκφράσεις νέων μορφών που πρόκειται να χρησιμοποιηθούν σύμφωνα με νέους κανόνες. Μπορεί να εισαχθούν νέα ονόματα για τις επιμέρους οντότητες που ήδη εισήχθησαν· αλλά ίσως μερικά από τα ονόματα να εμφανίζονται ήδη στη γλώσσα, πριν από την εισαγωγή του νέου πλαισίου. (Έτσι, λόγου χάρη, η γλώσσα των πραγμάτων ασφαλώς περιέχει λέξεις του τύπου «γαλάζιος», «σπίτι», πριν ακόμη εισαχθεί το πλαίσιο των ιδιοτήτων· μπορεί επίσης να περιέχει λέξεις σαν το «δέκα» σε προτάσεις του τύπου «έχει δέκα δάκτυλα», πριν ακόμη εισαχθεί το πλαίσιο των αριθμών). Το τελευταίο γεγονός δείχνει ότι η εμφάνιση σταθερών όρων τού υπό συζήτηση τύπου –θεωρουμένων ως ονομάτων οντοτήτων νέου τύπου μετά την εισαγωγή τού νέου πλαισίου– δεν είναι ασφαλής ένδειξη της αποδοχής των νέου τύπου οντοτήτων. Συνεπώς, η εισαγωγή αυτών των σταθερών όρων δεν πρέπει να θεωρηθεί ως ουσιαστικό βήμα στην εισαγωγή του πλαισίου. Δύο ουσιαστικά βήματα είναι μάλλον τα εξής: πρώτον, η εισαγωγή ενός γενικού όρου, ενός κατηγορήματος ανωτέρας τάξεως για τις νέες οντότητες, που μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε αν μια ορισμένη οντότητα ανήκει ή όχι σε αυτόν τον τύπο (λ.χ. «το κόκκινο είναι ιδιότητα», «το πέντε είναι αριθμός»). Δεύτερον, η εισαγωγή μεταβλητών νέου τύπου. Οι νέες οντότητες είναι τιμές αυτών των μεταβλητών: οι σταθεροί όροι (και οι κλειστές σύνθετες εκφράσεις, αν υπάρχουν) αντικαθίστανται από αυτές τις μεταβλητές.⁴ Με τη βοήθεια των μεταβλητών μπορούμε να διατυπώσουμε γενικές προτάσεις που αφορούν τις νέες οντότητες.

Αφού εισαχθούν στη γλώσσα οι νέες μορφές, μπορούμε με τη βοήθειά τους, κατόπιν, να διατυπώσουμε εσωτερικά ερωτήματα και πιθανές απαντήσεις σε αυτά. Ένα τέτοιο ερώτημα μπορεί να είναι είτε εμπειρικό είτε λογικό· συνεπώς, μια αληθής απάντηση θα είναι ή εμπειρικά αληθής ή αναλυτική.

Πρέπει να διακρίνουμε σαφώς τα εσωτερικά ερωτήματα από τα εξωτερικά, που είναι φιλοσοφικά ερωτήματα και αφορούν την ύπαρξη ή την πραγματικότητα του συνολικού συστήματος των νέων οντοτήτων. Πολλοί φιλόσοφοι θεωρούν ότι ένα τέτοιο ερώτημα είναι ερώτημα οντολογικό, το οποίο πρέπει να τεθεί και να δοθεί απάντηση σε αυτό πριν από την εισαγωγή των νέων γλωσσικών

4. Ο W.V. Quine ήταν ο πρώτος που αναγνώρισε τη σημασία της εισαγωγής μεταβλητών για να δηλώσουμε τις οντότητες που δεχόμαστε. «Η οντολογία με την οποία μας δεσμεύει η χρήση μιας γλώσσας περιέχει, απλούστατα, όλα τα αντικείμενα [...] που διατρέχουν τις τιμές των μεταβλητών». (W.V. Quine, «Notes on Existence and Necessity», *Journal of Philosophy*, 40 (1943), 113-127: 118, επίσης του ίδιου «Designation and Existence», *Journal of Philosophy*, 36 (1939), 702-709 και «On Universals», *Journal of Symbolic Logic*, 12 (1947), 74-84.

μορφών. Πιστεύουν ότι η εισαγωγή των τελευταίων είναι νόμιμη μόνον εφόσον μπορεί να απολογηθεί μέσω μιας οντολογικής διαίσθησης που θα επιτρέψει να απαντήσουμε καταφατικά στο ερώτημα αυτό. Σε αντίθεση με την άποψη αυτή, εμείς υποστηρίζουμε ότι η εισαγωγή νέων τρόπων ομιλίας δεν απαιτεί καμία θεωρητική αιτιολόγηση διότι δεν συνεπάγεται καμία βεβαίωση για την ύπαρξη. Μπορούμε επίσης να μιλούμε (και το έχουμε κάνει) για «αποδοχή νέων οντοτήτων» εφόσον αυτός ο τρόπος ομιλίας συνηθίζεται· αλλά πρέπει να προσέξουμε: αυτή η φράση δεν σημαίνει για μας τίποτε περισσότερο από την αποδοχή ενός νέου πλαισίου, δηλαδή νέων γλωσσικών μορφών. Προπάντων, η φράση αυτή δεν πρέπει να ερμηνευθεί ως αναφορά σε μια αποδοχή, πεποίθηση ή βεβαίωση της «ύπαρξης οντοτήτων». Τέτοιο θέμα δεν υπάρχει! Η επιζητούμενη διατύπωση της ύπαρξης του συστήματος οντοτήτων είναι ψευδοπρόταση χωρίς κανένα γνωστικό περιεχόμενο. Ασφαλώς, στο σημείο αυτό πρέπει να αντιμετωπίσουμε ένα σοβαρό ερώτημα (είναι πρακτικό, όχι θεωρητικό ερώτημα): Πρόκειται για το αν θα αποδεχθούμε ή όχι τις νέες γλωσσικές μορφές. Η αποδοχή τους δεν μπορεί να κριθεί ως αληθής ή ψευδής, διότι δεν είναι καν βεβαίωση. Εκείνο που μπορεί να κριθεί είναι μόνον εάν η αποδοχή τους είναι περισσότερο ή λιγότερο πρόσφορη, γόνιμη και βοηθητική για τον σκοπό που εισάγεται στη γλώσσα. Κρίσεις αυτού του τύπου μάς παρέχουν κίνητρα να αποφασίσουμε αν θα αποδεχθούμε ή θα απορρίψουμε αυτό το είδος των οντοτήτων.⁵

Έτσι είναι σαφές ότι η αποδοχή ενός γλωσσικού πλαισίου δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι συνεπάγεται ένα μεταφυσικό δόγμα για την ύπαρξη των υπό συζήτηση οντοτήτων. Η παραμέληση αυτής της σοβαρής διάκρισης μού φαίνεται πως είναι ο λόγος για τον οποίο ορισμένοι σύγχρονοι νομιναλιστές ονομάζουν την αποδοχή μεταβλητών αφηρημένου τύπου «πλατωνισμό».⁶ Πρόκει-

5. Για ένα εντελώς συναφές επιχείρημα σε αυτά τα ζητήματα, βλ. τις λεπτομερείες συζητήσεις στο Feigl H., «Existential Hypotheses», *Philosophy of Science* 17 (1950), 35-62.

6. Βλ. Bernays P., «Sur platonisme dans les mathematiques», *L'Enseignement math.* 34 (1935), 52-69, Quine 1939, 1943, 1947 στην προηγούμενη υποσημείωση, και του ίδιου «On what there is», *Review of Metaphysics* 2 (1948), 21-38. Ο Quine δεν αναγνωρίζει τη διάκριση που έκανα πιο πάνω, διότι, σύμφωνα με τη γενική του θέση, δεν υπάρχουν σαφείς διαχωριστικές γραμμές/όρια μεταξύ λογικής αλήθειας και εμπειρικής αλήθειας (factual), μεταξύ ερωτημάτων που αφορούν το νόημα και ερωτημάτων που αφορούν τα πράγματα, μεταξύ αποδοχής της δομής μιας γλώσσας και αποδοχής μιας βεβαίωσης που διατυπώνεται στη γλώσσα. Αυτή η ιδέα, η οποία φαίνεται να αποκλίνει αισθητά από την τρέχουσα πρακτική, εξηγείται στο άρθρο του Quine «Semantics», *Proc. Amer. Acad. of Arts and Sciences* 80 (1951), 90-96. Όταν ο Quine εξετάζει τη δική μου αντίληψη των μαθηματικών, που είναι γνωστή ως λογικισμός και που προέρχεται από τον Frege και τον Russell, και τον «πλα-

ται, στην καλύτερη περίπτωση, για εξαιρετικά παραπλανητική ορολογία. Μας οδηγεί στο άτοπο συμπέρασμα ότι η θέση εκείνου που αποδέχεται τη γλώσσα της φυσικής, εμπλουτισμένη με μεταβλητές για τους πραγματικούς αριθμούς (ως γλώσσα επικοινωνίας, όχι απλώς ως λογισμό), θα έπρεπε να καλείται πλατωνιστική – ακόμη και αν αυτός ήταν ένας αυστηρός εμπειριστής που απορρίπτει την πλατωνική μεταφυσική.

Εδώ θα ήθελα να παρεμβάλω μια σύντομη ιστορική παρατήρηση. Το ότι τα ερωτήματα που ονομάσαμε εξωτερικά δεν έχουν γνωστικό περιεχόμενο ήταν ένα γεγονός που αναγνωρίστηκε και τονίστηκε ήδη από τον Κύκλο της Βιέννης υπό την καθοδήγηση του Moritz Schlick, την ομάδα από την οποία προέκυψε το κίνημα του λογικού εμπειρισμού. Επηρασαμένος από τις ιδέες του L. Wittgenstein, ο Κύκλος απέρριψε και τη θέση για την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου και τη θέση για την ανυπαρξία του ως ψευδοπροτάσεις.⁷ Έκανε το ίδιο πράγμα αναφορικά με τη θέση για την ύπαρξη των καθολικών οντοτήτων (universals) – των αφηρημένων οντοτήτων, σύμφωνα με την ορολογία μας – και με τη νομιναλιστική θέση ότι αυτές δεν είναι πραγματικές, και ότι τα ονόματά τους δεν είναι ονόματα κάποιων πραγμάτων παρά απλώς *flatus vocis*.^{*} (Είναι φανερό ότι η άρνηση μιας ψευδο-πρότασης δεν μπορεί παρά να είναι η ίδια ψευδοπρόταση). Συνεπώς, δεν είναι σωστό να κατατάξουμε τα μέλη του Κύκλου της Βιέννης στους νομιναλιστές – κάτι που γίνεται συχνά. Ωστόσο, αν κοιτάξουμε τον βασικό επιστημονικό, αντιμεταφυσικό προσανατολισμό των περισσότερων νομιναλιστών (και το ίδιο ισχύει για πολλούς υλιστές και ρεαλιστές με τη νεότερη σημασία), αδιαφορώντας για κάποιες κατά καιρούς ψευδο-θεωρητικές διατυπώσεις, τότε ασφαλώς είναι σωστό να πούμε ότι ο Κύκλος της Βιέννης ήταν πολύ κοντά με αυτούς εδώ τους φιλοσόφους παρά με τους αντιπάλους τους.

τωνικό ρεαλισμό» (Quine 1948, 33), με αυτό δεν εννοεί (σύμφωνα με επικοινωνία που είχα μαζί του) να μου αποδώσει συμφωνία με τον Πλάτωνα και με τα μεταφυσικά δόγματα για τα καθόλου όντα, αλλά απλώς αναφέρεται στο γεγονός ότι δέχομαι μια γλώσσα μαθηματικών που περιέχει μεταβλητές ανωτέρων επιπέδων. Όσον αφορά τη βασική μου στάση σχετικά με την επιλογή μιας γλωσσικής μορφής (μιας «οντολογίας» στην ορολογία του Quine, η οποία σε μένα φαίνεται παραπλανητική), φαίνεται να υπάρχει συμφωνία μεταξύ μας: «η προφανής συμβουλή είναι ανεκτικότητα και πειραματικό πνεύμα» (Quine 1948, 38).

7. Βλ. R. Carnap, *Scheinprobleme in der Philosophie* (1928) στο *The Logical Structure of the World*, University of California Press 1967, 301-343· και M. Schlick, *Positivismus und Realismus* (1928), *Gesammelte Aufsätze*, Wien, 1938.

* Σε ελεύθερη απόδοση: έπεα πτερόεντα.

4. Αφηρημένες οντότητες στη σημασιολογία

Το πρόβλημα της νομιμότητας και του καθεστώτος των αφηρημένων οντοτήτων οδήγησε, πρόσφατα ξανά σε έντονες συζητήσεις στον χώρο της σημασιολογίας. Σε μια σημασιολογική ανάλυση του νοήματος συχνά λέγεται ότι ορισμένες εκφράσεις της γλώσσας υποσημαίνουν (ονομάζουν, δηλώνουν ή υποδηλώνουν) κάποιες εξω-γλωσσικές οντότητες.⁸ Στον βαθμό που περιοριζόμαστε σε φυσικά πράγματα και συμβάντα (το Σικάγο, ο θάνατος του Καίσαρα) ως σημαινόμενα (σημαινόμενες οντότητες), κανένα σοβαρό πρόβλημα δεν προκύπτει. Αλλά σοβαρές αντιρρήσεις έχουν διατυπωθεί από μερικούς εμπειριστές για αφηρημένες οντότητες ως σημαινόμενα, αντιρρήσεις δηλαδή εναντίον προτάσεων της σημασιολογίας του ακόλουθου τύπου:

- (1) Η λέξη «κόκκινο» υποδηλώνει μια ιδιότητα των πραγμάτων
- (2) Η λέξη «χρώμα» υποδηλώνει μια ιδιότητα των ιδιοτήτων των πραγμάτων
- (3) Η λέξη «πέντε» υποδηλώνει ένα αριθμό
- (4) Η λέξη «περιττός» υποδηλώνει μια ιδιότητα των αριθμών
- (5) Η (γραμματική) πρόταση «Το Σικάγο είναι μεγάλη πόλη» υποδηλώνει μια απόφαση.

Όσοι επιχειρούν μια κριτική αυτών των προτάσεων δεν απορρίπτουν, βέβαια, τη χρήση των εκφράσεων όπως «κόκκινο», «πέντε» κ.λπ. ούτε αρνούνται πως αυτές οι εκφράσεις έχουν νόημα. Λένε όμως ότι το να έχει κάτι νόημα δεν είναι το ίδιο πράγμα με το να έχει νόημα ως σημαινόμενη οντότητα. Απορρίπτουν την άποψη, την οποία θεωρούν ως έμμεση προϋπόθεση των ανωτέρω προτάσεων της σημασιολογίας, ότι για κάθε έκφραση του ανωτέρω τύπου (επίθετα όπως «κόκκινος», αριθμητικά όπως «πέντε» κ.λπ.) υπάρχει μια ορισμένη πραγματική οντότητα η οποία συνδέεται με αυτή μέσω της σχέσης της υποδήλωσης. Η άποψη αυτή απορρίπτεται, διότι κρίνεται ως ασύμβατη με τις βασικές αρχές του εμπειρισμού ή του επιστημονικού σκέπτεσθαι. Αποδίδουν

8. Βλ. R. Carnap, *Introduction to Semantics*, Cambridge, Mass., 1943 και Carnap 1988. Η διάκριση που έχω κάνει στο τελευταίο βιβλίο ανάμεσα στη μέθοδο τού ονομάζειν (name-relation) και τη μέθοδο της σημασίας και της έκτασης (intension and extension) δεν είναι ουσιαστική για την παρούσα συζήτηση. Ο όρος «υποδήλωση» χρησιμοποιείται στο παρόν άρθρο με ουδέτερο τρόπο· μπορεί να νοηθεί ως αναφορά στη σχέση τού ονομάζειν ή στη σχέση σημασίας ή στη σχέση έκτασης ή σε οποιοδήποτε παρόμοιες σχέσεις άλλων σημασιολογικών μεθόδων.

μάλιστα σε αυτήν μειωτικές εκφράσεις, λ.χ. «πλατωνικός ρεαλισμός», «υποστασιοποίηση», ή «αρχή “Fido”-Fido». Αυτή η τελευταία ονομασία στην επικρινόμενη άποψη δόθηκε από τον Gilbert Ryle και, κατ’ αυτόν, ανακλύπει από έναν αφελή αναλογικό συλλογισμό: όπως ακριβώς υπάρχει μια οντότητα που την γνωρίζω πολύ καλά, δηλαδή ο σκύλος μου ο Fido που υποδηλώνεται με το όνομα “Fido”, έτσι πρέπει να υπάρχει για κάθε έκφραση με νόημα μια ορισμένη οντότητα με την οποία αυτή συνδέεται μέσω της σχέσης της ονομασίας ή της υποδήλωσης – όπως, δηλαδή, στο παράδειγμα “Fido”-Fido. Η επικρινόμενη άποψη, συνεπώς, είναι περίπτωση υποστασιοποίησης, δηλαδή περίπτωση χρήσης εκφράσεων ως ονομάτων που οι ίδιες δεν είναι ονόματα. Λένε λοιπόν πως, ενώ το “Fido” είναι όνομα, εκφράσεις όπως «κόκκινο», «πέντε» κ.λπ. δεν είναι ονόματα και δεν υποδηλώνουν τίποτε.

Η προηγούμενη πραγματεύση για την αποδοχή των πλαισίων μάς επιτρέπει να αποσαφηνίσουμε τώρα την κατάσταση σχετικά με τις αφηρημένες οντότητες ως σημαινόμενα. Ας πάρουμε, λόγου χάριν, το παράδειγμα:

(α) Το «πέντε» υποδηλώνει έναν αριθμό.

Η διατύπωση αυτής της πρότασης προϋποθέτει πως η γλώσσα L περιέχει τις μορφές έκφρασης που ονομάσαμε πλαίσιο των αριθμών· ειδικότερα περιέχει αριθμητικές μεταβλητές και τον γενικό όρο «αριθμός». Αν η γλώσσα L περιέχει αυτές τις μορφές, τότε η ακόλουθη πρόταση είναι αναλυτική στην γλώσσα L:

(β) Το πέντε είναι αριθμός.

Επίσης, για να κάνουμε την πρόταση (α) δυνατή, η γλώσσα L πρέπει να περιέχει την έκφραση «υποδηλώνει» ή «είναι όνομα τού...» για τη σημασιολογική σχέση της υποδήλωσης. Αν διατυπωθούν για τον όρο αυτό κατάλληλοι κανόνες, τότε η ακόλουθη πρόταση είναι επίσης αναλυτική:

(γ) Το «πέντε» υποδηλώνει τον (αριθμό) πέντε.

(Εν γένει, κάθε έκφραση της μορφής «“...” υποδηλώνει ...» είναι αναλυτική πρόταση, με την προϋπόθεση ότι ο όρος “...” είναι ένας σταθερός όρος στο πλαίσιο που δεχθήκαμε. Αν η τελευταία προϋπόθεση δεν πληρούται, τότε η έκφραση δεν είναι πρόταση). Αφού η (α) συνάγεται από τη (γ) και τη (β), η (α) είναι επίσης αναλυτική πρόταση.

Έτσι είναι φανερό ότι, *εάν* δεχθούμε το πλαίσιο των αριθμών, τότε πρέπει να αναγνωρίσουμε τη (γ) και τη (β) ως αληθείς προτάσεις και, συνεπώς, και την (α). Γενικά μιλώντας, εάν δεχθούμε ένα πλαίσιο για κάποιον τύπο οντοτή-

των, τότε δεσμευόμαστε να δεχθούμε τις οντότητες αυτές ως πιθανά σημαινόμενα. Έτσι το ερώτημα της αποδοχής των οντοτήτων ορισμένου τύπου, ή των αφηρημένων οντοτήτων γενικά, ως σημαινομένων ισοδυναμεί με το ερώτημα της αποδοχής του γλωσσικού πλαισίου αυτών των οντοτήτων. Τόσο οι νομιναλιστές επικριτές, που αρνούνται το καθεστώς των σημαινόντων ή των ονομάτων σε εκφράσεις σαν τις «κόκκινο», «πέντε» κ.λπ., επειδή αρνούνται την ύπαρξη αφηρημένων οντοτήτων, όσο και οι σκεπτικιστές, που εκφράζουν αμφιβολίες για την ύπαρξη και απαιτούν σχετικές μαρτυρίες, χειρίζονται το ερώτημα της ύπαρξης ως θεωρητικό ερώτημα. Δεν εννοούν, βεβαίως, το εσωτερικό ερώτημα: η καταφατική απάντηση σε αυτό το ερώτημα είναι αναλυτική και υπερβολικά αυτονόητη για να την αμφισβητήσει κανείς ή να την αρνηθεί, όπως είδαμε. Οι αμφιβολίες τους αφορούν μάλλον το ίδιο το σύστημα των οντοτήτων· εννοούν λοιπόν το εξωτερικό ερώτημα. Πιστεύουν ότι μόνον αφού προηγουμένως βεβαιωθούμε ότι πραγματικά υπάρχει ένα σύστημα οντοτήτων σαν αυτό που εξετάζουμε, δικαιολογούμαστε να δεχόμαστε το πλαίσιο ενσωματώνοντας τις γλωσσικές μορφές στη γλώσσα μας. Ωστόσο, εμείς είδαμε ότι το εξωτερικό ερώτημα δεν είναι θεωρητικό αλλά μάλλον το πρακτικό ζήτημα, αν θα δεχθούμε ή όχι αυτές τις γλωσσικές μορφές. Η αποδοχή αυτή δεν απαιτείται να αιτιολογηθεί θεωρητικά (παρά μόνον από την άποψη της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας) διότι δεν συνεπάγεται πεποίθηση ή βεβαίωση. Ο Ryle λέει πως η αρχή "Fido"-Fido είναι μια τερατώδης θεωρία. Τερατώδης ή όχι, ο Ryle πάντως σφάλει ονομάζοντάς την θεωρία. Πρόκειται μάλλον για την πρακτική απόφαση να δεχθούμε ορισμένα πλαίσια. Πιθανόν ο Ryle να έχει δίκαιο από ιστορική σκοπιά, δηλαδή σχετικά με εκείνους που αναφέρει ότι αποδέχονταν την αρχή αυτή, λ.χ. τον Mill, τον Frege και τον Russell. Αν αυτοί οι φιλόσοφοι θεώρησαν την αποδοχή ενός συστήματος οντοτήτων ως θεωρία ή βεβαίωση, τότε έπεσαν θύματα της ίδιας παλαιάς, μεταφυσικής σύγχυσης. Είναι, πάντως, σφάλμα να θεωρήσουμε τη δική μου σημασιολογική μέθοδο ως μέθοδο που δεσμεύεται με την ύπαρξη αφηρημένων οντοτήτων, αφού εγώ απορρίπτω μια τέτοια θέση ως μεταφυσική ψευδοπρόταση.

Οι επικριτές της χρήσης αφηρημένων οντοτήτων στη σημασιολογία παραβλέπουν τη θεμελιώδη διαφορά ανάμεσα στην αποδοχή ενός συστήματος οντοτήτων και στην εσωτερική βεβαίωση, δηλαδή τη βεβαίωση ότι υπάρχουν ελέφαντες, ηλεκτρόνια ή πρώτοι αριθμοί μεγαλύτεροι από το ένα εκατομμύριο. Όποιος διατυπώνει μια εσωτερική βεβαίωση είναι υποχρεωμένος, φυσικά, να την αιτιολογήσει, παρέχοντας σχετικές μαρτυρίες – εμπειρικά στοιχεία στην περίπτωση των ηλεκτρονίων, λογική απόδειξη στην περίπτωση των πρώτων αριθμών. Το αίτημα για θεωρητική αιτιολόγηση, που είναι ορθό στην περίπτωση των εσωτερικών ερωτημάτων, εφαρμόζεται μερικές φορές λανθασμένα

στην αποδοχή ενός συστήματος οντοτήτων. Έτσι, λόγου χάριν, ο Nagel (1948) απαιτεί «μαρτυρίες που θα εξασφαλίζουν ότι υπάρχουν τέτοιες οντότητες, λ.χ. απειροστά ή προτάσεις». Χαρακτηρίζει τις μαρτυρίες που απαιτούνται στις περιπτώσεις αυτές –σε αντίθεση με τις εμπειρικές μαρτυρίες που απαιτούνται στην περίπτωση των ηλεκτρονίων– «λογικές και διαλεκτικές με την ευρεία έννοια». Πέραν όμως αυτού δεν κάνει κανέναν υπαινιγμό σχετικά με το ποιες μαρτυρίες μπορεί να θεωρηθούν σχετικές. Μερικοί νομιναλιστές, πιστεύοντας ότι ο κόσμος κατοικείται από φανταστικές ή τουλάχιστον διφορούμενες οντότητες, θεωρούν την αποδοχή των αφηρημένων οντοτήτων ως ένα είδος πρόληψης ή μύθο που γεμίζει τον κόσμο με πλαστές ή, τουλάχιστον, αμφίβολες οντότητες, όπως πίστη σε Κενταύρους και δαίμονες. Αυτό δείχνει και πάλι τη σύγχυση που προαναφέραμε, αφού μια πρόληψη ή ένας μύθος είναι μια ψευδής (ή διφορούμενη) εσωτερική πρόταση.

Ας πάρουμε, παραδείγματος χάριν, οντότητες όπως τους (απόλυτους) φυσικούς αριθμούς σε φραστικά πλαίσια, λ.χ. «Να τρία βιβλία». Οι γλωσσικές μορφές του πλαισίου των αριθμών, περιλαμβανομένων των μεταβλητών και του γενικού όρου «αριθμός», χρησιμοποιούνται γενικά στην καθημερινή γλώσσα: είναι εύκολο να διατυπώσουμε σαφείς κανόνες για τη χρήση τους. Έτσι, τα λογικά χαρακτηριστικά αυτού του πλαισίου είναι επαρκώς σαφή (ενώ, βέβαια, πολλά εσωτερικά ερωτήματα, δηλαδή αριθμητικά ζητήματα, παραμένουν ανοιχτά). Παρ' όλα αυτά, η διαμάχη που αφορά το εξωτερικό ζήτημα της οντολογικής ύπαρξης του συστήματος των αριθμών συνεχίζεται. Ας υποθέσουμε ότι ένας φιλόσοφος λέει: «Πιστεύω ότι υπάρχουν αριθμοί ως πραγματικές οντότητες. Αυτό μου επιτρέπει να χρησιμοποιήσω γλωσσικές μορφές του αριθμητικού πλαισίου για να διατυπώσω σημασιολογικές προτάσεις που αφορούν αριθμούς ως σημααινόμενα των αριθμητικών συμβόλων». Ο νομιναλιστής αντίπαλος απαντά: «Κάνεις λάθος· δεν υπάρχουν αριθμοί. Τα αριθμητικά σύμβολα είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν, παρ' όλα αυτά, ως εκφράσεις πλήρεις νοήματος. Αλλά δεν πρόκειται για ονόματα, δεν υπάρχουν οντότητες που υποδηλώνονται από αυτά. Συνεπώς, η λέξη “αριθμός” και οι αριθμητικές μεταβλητές δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται – εκτός και αν βρισκόταν τρόπος να τις εισαγάγουμε ως απλές συντομογραφίες και να τις μεταφράσουμε στη νομιναλιστική γλώσσα των πραγμάτων». Δεν μπορώ να σκεφθώ τί είδους μαρτυρία είναι αυτή που θα μπορούσε να θεωρηθεί από τους δύο φιλόσοφους σχετική με τη διαμάχη και η οποία, αν υπήρχε, θα έδινε λύση στη διαμάχη ή τουλάχιστον θα ενίσχυε περισσότερο τη θέση του ενός από τους δύο αντιπάλους. (Βεβαίως, το να θεωρήσουμε τους αριθμούς ως τάξεις ή ιδιότητες δευτέρου βαθμού σύμφωνα με τη μέθοδο Frege-Russell δεν επιλύει τη διαμάχη, διότι ο πρώτος φιλόσοφος θα υπερασπιζόταν την ύπαρξη του συστήματος των τάξεων ή

των ιδιοτήτων δευτέρου βαθμού, ενώ ο δεύτερος θα την απέρριπτε). Γι' αυτό αισθάνομαι αναγκασμένος να θεωρήσω το εξωτερικό ερώτημα ως ψευδο-ερώτημα, μέχρις ότου και τα δύο μέρη της διαμάχης προσφέρουν μια κοινή ερμηνεία του ζητήματος ως γνωστικού ζητήματος· αυτό θα αποτελούσε μια πρώτη ένδειξη για το τί θα έπρεπε να λάβουμε υπ' όψιν μας ως σχετική μαρτυρία, αποδεκτή και από τα δύο μέρη.

Υπάρχει ένα ιδιαίτερο είδος παρανόησης της αποδοχής αφηρημένων οντοτήτων σε διάφορες περιοχές της επιστήμης και της σημασιολογίας, που απαιτείται να αποσαφηνιστεί. Ορισμένοι πρώιμοι Βρετανοί εμπειριστές (λ.χ. ο Berkeley και ο Hume) αρνήθηκαν την ύπαρξη αφηρημένων οντοτήτων στη βάση ότι η άμεση εμπειρία μάς παρουσιάζει επιμέρους μόνον αντικείμενα, όχι καθολικά – λ.χ. αυτή η κόκκινη λωρίδα αλλά όχι το κόκκινο γενικά ή το χρώμα γενικά· αυτό το σκαληνό τρίγωνο αλλά όχι το σκαληνό τρίγωνο γενικά ή το τρίγωνο γενικά. Μόνον οντότητες που ανήκουν σε έναν τύπο, παραδείγματα του οποίου θα έπρεπε να βρεθούν στην άμεση εμπειρία, πρέπει να γίνουν δεκτές ως τελικά στοιχεία της πραγματικότητας. Έτσι, σύμφωνα με αυτόν τον τρόπο σκέψης, η ύπαρξη των αφηρημένων οντοτήτων θα έπρεπε να βεβαιωθεί μόνον εφόσον θα μπορούσε κανείς να αποδείξει είτε ότι μερικές αφηρημένες οντότητες απαντούν στην περιοχή των άμεσων δεδομένων είτε ότι οι αφηρημένες οντότητες μπορεί να οριστούν με τη βοήθεια του τύπου των οντοτήτων που μας δίδονται. Αφού οι εμπειριστές αυτοί δεν βρήκαν αφηρημένες οντότητες στην περιοχή των αισθητηριακών δεδομένων, στη συνέχεια είτε αρνήθηκαν την ύπαρξή τους είτε έκαναν μια άκαρπη προσπάθεια να ορίσουν τις καθολικές οντότητες με τη βοήθεια των επιμέρους οντοτήτων. Μερικοί σύγχρονοι φιλόσοφοι, ειδικά Άγγλοι φιλόσοφοι που ακολουθούν τον Russell, σκέπτονται ουσιαστικά με αυτούς τους όρους. Τονίζουν τη διάκριση μεταξύ των δεδομένων (αυτών που δίδονται άμεσα στη συνείδηση, δηλαδή των αισθητηριακών δεδομένων του παρόντος και του παρελθόντος) και των κατασκευών που βασίζονται στα δεδομένα. Ύπαρξη αποδίδεται μόνο στα δεδομένα· οι κατασκευές (constructs) δεν είναι πραγματικές οντότητες· οι αντίστοιχες γλωσσικές εκφράσεις είναι απλώς τρόποι ομιλίας που δεν υποδηλώνουν τίποτε στην πραγματικότητα (κάτι που θυμίζει το *flatus vocis* των νομιναλιστών). Δεν θα επικρίνουμε αυτήν τη γενικότερη θεώρηση εδώ. (Στον βαθμό που πρόκειται για μια αρχή αποδοχής κάποιων οντοτήτων αντί άλλων, αφού παραμεριστεί κάθε οντολογική, φαινομεναλιστική και νομιναλιστική ψευδοπρόταση, δεν μπορεί να υπάρξει καμία θεωρητική αντίρρηση). Αλλά αν η θεώρηση αυτή οδηγεί στην άποψη ότι οι άλλοι φιλόσοφοι ή επιστήμονες που δέχονται τις αφηρημένες οντότητες βεβαιώνουν ή συνάγουν την ύπαρξή τους ως άμεσων δεδομένων, τότε μια τέτοια άποψη πρέπει να απορριφθεί ως εσφαλμένη. Αναφορά σε χω-

ρο-χρονικά σημεία, στο ηλεκτρομαγνητικό πεδίο, στα ηλεκτρόνια της φυσικής, στους πραγματικούς ή μιγαδικούς αριθμούς και στις συναρτήσεις των μαθηματικών, στο δυναμικό ή στα ασύνειδα συμπλέγματα στον τομέα της ψυχολογίας, στις πληθωριστικές τάσεις στον τομέα της οικονομίας κ.λπ., δεν συνεπάγεται τη βεβαίωση ότι οι οντότητες αυτού του τύπου παρουσιάζονται ως άμεσα δεδομένα. Και το ίδιο πράγμα ισχύει όταν αναφερόμαστε σε αφηρημένες οντότητες ως σημαινόμενα στη σημασιολογία. Μερικές επικρίσεις ορισμένων Άγγλων φιλοσόφων εναντίον τέτοιων αναφορών δίνουν την εντύπωση ότι, εξαιτίας πιθανώς της παρερμηνείας που προαναφέραμε, οι φιλόσοφοι αυτοί κατηγορούν τον σημασιολόγο όχι κυρίως για κακή μεταφυσική (πράγμα που ίσως θα έκαναν κάποιοι νομιναλιστές) αλλά για κακή ψυχολογία. Το γεγονός πως θεωρούν μια σημασιολογική μέθοδο που περιέχει αφηρημένες οντότητες όχι απλώς αμφίβολη, ή και λανθασμένη, αλλά πασιφανώς άστοχη, παράλογη και υπερβολική, το ότι δείχνουν βαθύ αποτροπιασμό και αγανάκτηση αντιμετωπίζοντας τη μέθοδο αυτή, πρέπει μάλλον να ερμηνευθεί με τη βοήθεια της παρανόησης που προαναφέραμε. Στην πραγματικότητα, βεβαίως, ο σημασιολόγος καθόλου δεν βεβαιώνει ούτε συνάγει ότι οι αφηρημένες οντότητες στις οποίες αναφέρεται αποτελούν αντικείμενο της άμεσης εμπειρίας του μέσω των αισθητηριακών οργάνων ή μέσω μιας έλλογης εποπτείας. Μια τέτοια βεβαίωση θα ήταν εντελώς αμφίβολη ψυχολογία. Το ψυχολογικό ερώτημα τί είδους οντότητες εμφανίζονται ως άμεσα δεδομένα είναι εντελώς αδιάφορο για τη σημασιολογία, ακριβώς όπως είναι και για τη φυσική, τα μαθηματικά και την οικονομία κ.λπ. στα παραδείγματα που προαναφέραμε.⁹

5. Συμπέρασμα

Για εκείνους που θέλουν να αναπτύξουν ή να χρησιμοποιήσουν σημασιολογικές μεθόδους το κρίσιμο ερώτημα δεν είναι το οντολογικό ερώτημα της ύπαρξης αφηρημένων οντοτήτων αλλά μάλλον το ερώτημα αν η χρήση αφηρημένων γλωσσικών μορφών ή, με τεχνικούς όρους, η χρήση μεταβλητών πέρα από αυτές που χρησιμοποιούνται για τα αντικείμενα (ή τα δεδομένα των αισθήσεων) είναι σκόπιμη και γόνιμη για τους σκοπούς για τους οποίους γίνονται σημασιολογικές αναλύσεις – δηλαδή για την ανάλυση, ερμηνεία, αποσαφήνιση ή κατασκευή γλωσσών επικοινωνίας και, ειδικά, επιστημονικών γλωσσών. Εμείς

9. Ο Sellars (στο άρθρο του «Acquaintance and Description again», *Journal of Philosophy* 46, 1949, 496-504, 502 κ.ε.) αναλύει σαφώς τις ρίζες του λάθους κατά το οποίο «εκλαμβάνουμε τη σχέση υποδήλωσης μιας σημασιολογικής θεωρίας ως υποκατάστατο της παρουσίας κάποιου πράγματος σε μια εμπειρία».

δεν απαντήσαμε σε αυτό το ερώτημα, καλά-καλά δεν το εξετάσαμε. Αυτό δεν είναι ερώτημα στο οποίο απαντούμε με ένα *ναι* ή με ένα *όχι* – είναι ζήτημα βαθμού. Ανάμεσα σε αυτούς τους φιλοσόφους που διεξήγαγαν σημασιολογικές αναλύσεις και εξέτασαν κατάλληλα εργαλεία για το έργο αυτό, αρχίζοντας με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη και, με έναν πιο τεχνικό τρόπο στη βάση της νεότερης λογικής, με τον C.S. Peirce και τον Frege, πολλοί δέχθηκαν τις αφηρημένες οντότητες. Αυτό, βεβαίως, δεν αποτελεί απόδειξη. Άλλωστε, η σημασιολογία, με την τεχνική έννοια, βρίσκεται ακόμη στα πρώιμα στάδια ανάπτυξης· και πρέπει να είμαστε προετοιμασμένοι για θεμελιώδεις αλλαγές στη μέθοδο που θα ακολουθήσουμε. Ας παραδεχθούμε λοιπόν ότι οι νομιναλιστές επικριτές ίσως έχουν δίκαιο. Αλλά εάν είναι έτσι, θα πρέπει να προσφέρουν καλύτερα επιχειρήματα από αυτά που προσέφεραν ως τώρα. Το να κάνουμε έκκληση στη οντολογική μας διαίσθηση δεν θα χρησιμεύσει και πάρα πολύ. Οι επικριτές πρέπει να καταδείξουν ότι είναι δυνατόν να κατασκευάσουμε μια σημασιολογική μέθοδο που θα αποφεύγει κάθε αναφορά σε αφηρημένες οντότητες, και θα επιτυγχάνει, ουσιαστικά, με απλούστερα μέσα, τα ίδια αποτελέσματα με τις άλλες μεθόδους.

Η αποδοχή ή απόρριψη των αφηρημένων γλωσσικών μορφών, ακριβώς όπως η αποδοχή ή απόρριψη οποιωνδήποτε γλωσσικών μορφών σε οποιαδήποτε περιοχή της επιστήμης, θα κριθεί τελικά από την αποτελεσματικότητα των εργαλείων της, από τον λόγο των αποτελεσμάτων προς την ποσότητα και την συνθετότητα των προσπαθειών που καταβλήθηκαν. Το να εκδώσουμε δογματικές απαγορεύσεις για κάποιες γλωσσικές μορφές αντί να ελέγξουμε την επιτυχία ή την αποτυχία τους στην πράξη είναι κάτι χειρότερο από απρόσφορη τακτική· είναι οπωσδήποτε επιβλαβής τακτική, διότι μπορεί να εμποδίσει την επιστημονική πρόοδο. Η ιστορία της επιστήμης προσφέρει παραδείγματα τέτοιων απαγορεύσεων που βασιζόνταν σε προλήψεις οι οποίες προκύπτουν από θρησκευτικές, μεθοδολογικές, μεταφυσικές ή άλλες παράλογες πηγές που επιβράδυναν τις εξελίξεις για λιγότερο ή περισσότερο διάστημα. Ας διδαχθούμε από την ιστορία. Ας επιτρέψουμε σε εκείνους που εργάζονται σε οποιονδήποτε τομέα της έρευνας την ελευθερία να χρησιμοποιήσουν οποιαδήποτε μορφή έκφρασης φαίνεται σε αυτούς γόνιμη· το έργο στο πεδίο αυτό θα οδηγήσει αργά ή γρήγορα στην αποπομπή των μορφών εκείνων που δεν έχουν καμία χρήσιμη λειτουργία. *Ας είμαστε προσεκτικοί όταν κάνουμε βεβαιώσεις και αυστηροί όταν τις εξετάζουμε, αλλά ας είμαστε ανεκτικοί όσον αφορά τις γλωσσικές μορφές που επιτρέπουμε.*